

Z y g m u n t H a j d u k

Temporalność epistemologii formą naturalizmu

1. Historyczność epistemologii

Epistemologia tradycyjna była ahistoryczna. W jej ramach ustalano nieodzowne oraz uniwersalne wymogi jakiegokolwiek poznania ludzkiego. Realizowane na różne sposoby ukazywanie natury wiedzy cechowało esencjalizm, charakteryzujący zarówno empiryzm i racjonalizm, jak też realizm i fenomenalizm. O różnicach między tymi alternatywnymi kierunkami epistemologicznymi decydowały zafiksowane i niezmiennie sposoby pozyskiwania wiedzy albo też to, co determinowało uniwersalne i niezmiennie struktury ludzkiego umysłu, świadomości. Esencjalizm jest na tyle stowarzyszony z fundamentalizmem, na ile opisowe w samej rzeczy ujęcia sposobów pozyskiwania wiedzy są zarazem milcząco normatywnymi zaleceniami. Pozyskiwana wiedza jest wtedy wynikiem poprawnie funkcjonujących procedur poznawczych. Esencjalizm odwołuje się do procedur faktycznie wiedzytwórczych.

Zachodzące zwłaszcza od połowy XX wieku zmiany w epistemologii są wynikiem jej podatności na wpływy ze strony niektórych teorii nauk przyrodniczych, społecznych, informatycznych, a także badań językoznawczych. Konsekwentnie, odmienne w esencjalizmie charakterystyki uzasadniania przerodziły się w krytykę postawy opartej na uzasadnieniu. Tak jest m.in. w przypadku fallibilizmu Poppera i certyzmu Kartezjusza, anarchizmu Feyerabenda i maksymalizmu Platona, socjologicznego deskryptywizmu Kuhna i normatywizmu Kanta.

Poprzez temporalność wyraża się antyesencjalistyczna krytyka tradycyjnej epistemologii. Nie proponuje się wszakże jej wyeliminowania. W zbiorze przesłanek epistemologii historycznej stwierdza się, iż pozyskiwanie wiedzy należy do podstawowych działań człowieka, którego nie daje się oddzielić od innych form praktyki, jej dziejowych zmian i rozwoju.

W zbiorze konsekwencji tych przesłanek jest wprawdzie teza o dziedzinie badań poznawczej praktyki człowieka, określonej historycznie zmiennymi warunkami społeczno-techniczno-naukowymi. Według kolejnego wniosku poznanie dokonuje

się poprzez symbole językowe, teoretyczne, będące reprezentacjami przedmiotów. Takie reprezentacje są historycznie zmienne. Podobnie jest z całą aktywnością poznawczą, występującą w ramach różnego rodzaju praktyki. Akcent jest położony nie tyle na zmiany zawartości wiedzy, ile na zmiany jej formy, struktury.

Prezentowana postać historyczna epistemologii jest pokrewna jej odmianie ewolucyjnej, naturalistycznej, społecznej (Deweya, Poppera, Quine'a, Campbella). Podobnie jest z relatywizującą odmianą epistemologii Goodmana, Carnapa, Kuhna. W tych jej formach dokonało się w porównaniu z tradycyjną epistemologią, czy też filozofią nauki, przesunięcie akcentu w uzasadnianiu z racji wewnętrznych na zewnętrzne. Waler epistemiczny przesuwano stopniowo z intersubiektywnej testowalności na inne formy aż po konsensus społeczności specjalistów. W historycznej odmianie filozofii nauki są przedstawiane zmieniające się w dziejach sposoby poznawania. Dokonują się one w szerszym obrębie zmian praktyki życia naukowego, technicznego oraz społeczno-ekonomiczno-kulturalnego.

„Praktyka” jest kategorią oznaczającą koherentny zbiór działań. Jest on scharakteryzowany przez ogólnie podzielany cel działań, przez uznawany repertuar środków jego realizacji oraz poprzez normy, na podstawie których są eksplikowane reguły postępowania w ramach danej praktyki. Jest to kategoria porównywana do intelektu praktycznego Arystotelesa, do paradygmatu w sensie Kuhna, Polanyiego, do trzeciego świata Poppera czy też do norm działania Habermasa.

W dyskutowanej odmianie epistemologii nie było miejsca na jakiś typ transcendentnych norm wiedzy jako takiej, odrzucano bowiem esencjalizm. Podobnie ma się rzecz ze społeczną, językową, historyczną odmianą relatywizmu radykalnego, wykluczano tam bowiem epistemologię w ogóle. Jest wtedy miejsce co najwyżej na opis alternatywnych norm. Ich wybór pozostaje już sprawą arbitralną. Rodzajem epistemicznego usprawiedliwienia epistemologii historycznej są niezmienniki. Jednym z nich jest wymóg systemowości, pozostający w ramach koherencyjnej teorii prawdy, przyjmującej postać prawdy konsensualnej.

Historyczny komponent epistemologii jest dopełniany naturalistycznym, równie krytycznym, deskryptywnym. Bez tego dopełnienia byłaby ona niekompletna.

2. Formy naturalizmu

Współcześnie najczęściej wyróżnia się w epistemologii trzy rodzaje naturalizmu. Najbardziej eksponowanym rodzajem jest ciągle jego Quine'owska postać. Na jej gruncie są usprawiedliwione jedynie te pytania dotyczące natury poznania ludzkiego, które posiadają odpowiedź opartą na wynikach nauk przyrodniczych, łącznie z psychologią. Charakterystyczny dla tej epistemologii jest odwołujący się do tych nauk opis i tłumaczenie sposobu, w jaki przekonania powstają, rozwijają się, trwają i degenerują. W przeciwieństwie do epistemologii tradycyjnej, nie rozpatruje się w niej kwestii uzasadniania twierdzeń naukowych. Z tej racji nie jest

normatywna w tym znaczeniu, w jakim jest nią epistemologia tradycyjna, którą należy zastąpić jej odpowiednikiem naturalistycznym.

W drugiej odmianie naturalizmu w epistemologii nie postuluje się zastąpienia epistemologii tradycyjnej, lecz jej przekształcenie i dopełnienie wynikami i metodami nauk przyrodniczych, a także psychologii i nauk kognitywnych. Charakterystyka wiedzy oraz innych pojęć epistemicznych leży ostatecznie w kompetencjach tychże nauk. W przeciwieństwie jednak do odmiany Quine'owskiej nie jest tu wykluczona ewentualność dokonywania na płaszczyźnie tradycyjnej epistemologii ocen twierdzeń naukowych. Taka ocena będzie usprawiedliwiona wyłącznie metodami i praktyką tychże nauk.

Wyróżniającą cechą trzeciej odmiany epistemologii naturalistycznej jest uznanie metod nauk przyrodniczych za wyłączne w pozyskiwaniu właściwego zrozumienia natury świata. Nauki przyrodnicze oferują najbardziej uprzywilejowane zrozumienie świata. W przeciwieństwie do dwu poprzednich wersji naturalizmu nie zmierza się tu do zastąpienia ani do przekształcenia epistemologii tradycyjnej.

Inny sposób porządkowania wielości stanowisk w naturalizmie epistemologicznym dokonywany jest na podstawie podzielanej tezy o ciągłości, jaka zachodzi między epistemologią a naukami przyrodniczymi. Naturalistów od nienaturalistów różni uznanie bądź odrzucenie tej tezy. Pierwsi odrzucają autonomiczność epistemologii. Między sobą różnią się typem uznawanej ciągłości. Jeśli jest ona typu kontekstowego, epistemologicznego i metodologicznego, wtedy wykorzystuje się w jej ramach przedmiotowe twierdzenia i metody nauki, a także aposterioryczny status świadectw naukowych. Są ponadto przypadki kreowania ciągłości analitycznej, a także aksjologicznej między tymi dwoma dziedzinami wiedzy. W przypadku ciągłości kontekstowej naturalizm wskazuje na miejsce epistemologii w kontekście nauk przyrodniczych. Odrzuca się ideę, jakoby była uprawiana atemporalnie, bezzakołoniowo, w oparciu o jakiś archimedesowy punkt wyjścia. Brak rozstrzygnięć bezwzględnie ważnych, ponieważ takiej kwalifikacji nie posiadają nawet najbardziej preferowane poznawczo teorie naukowe.

Ciągłość epistemologiczna jest okazją do akcentowania empirycznego charakteru zagadnień epistemologii rozstrzygalnych aposteriorycznie. Empiryczna obalalność twierdzeń epistemologii jest warunkowana jej faktualnymi założeniami. Na tej drodze są też dyskutowane znane opozycje kontekstów (odkrycia i uzasadniania), czynnika obserwacyjnego i nieobserwacyjnego. Zgodnie z ciągłością metodologiczną uprawnionymi w epistemologii naturalistycznej są metody typowo naukowe, jak obserwacja, testowanie indukcyjne, a nie metody specyficznie filozoficzne.

Pozostała jeszcze ciągłość typu analitycznego, metafizycznego i aksjologicznego. Pierwsza dotyczy związków między językiem epistemologii i nauki, traktowania pierwszego z nich jedynie opisowo. Takimi byłyby pojęcia i twierdzenia epistemologii. Druga dotyczy ciągłości między obiektami badanymi w epistemologii i nauce. O epistemicznych stanach rzeczy, faktach i własnościach utrzymuje się,

że są identyczne z ich odpowiednikami na płaszczyźnie opisowej. Epistemiczna wartość jest np. zakotwiczona w opisowym fakcie, który nie tkwi w świecie w sposób autonomiczny, fundamentalny. Ciągłość aksjologiczna daje naturalistom asumpt do twierdzenia, iż dociekania celów i norm epistemicznych powinny być realizowane aposteriorycznie. Stosowność reguł uzasadniania ocenia się empirycznie poprzez ich instrumentalną użyteczność w promowaniu epistemicznych celów. Są one ugruntowane w faktach, a nie apriorycznie poprzez odwołanie się do natury racjonalności czy intelektualnej odpowiedzialności.

W naturalizmie spotykamy różne sposoby interpretacji związku ciągłości między epistemologią i nauką. Koncentrują się one wokół ciągłości metafizyczno-analitycznej oraz kontekstowo-epistemologiczno-metodologicznej.

W ramach pierwszej z nich stwierdza się wpraw standardowo, iż epistemologia i nauka znajdują się po dwu stronach opozycji między wartością i faktem. Odniesiona do epistemicznej wartości, do uzasadniania i kształtowania przekonań epistemologia jest przedsięwzięciem normatywnym. Pełni rolę oceniająco-krytyczną. Stanowi źródło poprawnych standardów w perspektywie maksymalizowania zadań epistemicznych. Pełni rolę regulatywno-praktyczną, gdy służy regułami prowadzenia badań i przyjmowania przekonań. Epistemiczne pojęcia i sądy są zorientowane zasadniczo na działania praktyczne. Nauka natomiast jest przedsięwzięciem teoretycznym. Jej pojęcia i twierdzenia składają się w istocie na opis świata.

Uwzględniając to standardowe ujęcie przeciwstawienia faktu i wartości, przedstawiciele naturalizmu w epistemologii nie zajmują jednolitego stanowiska z punktu widzenia metafizyczno-analitycznej ciągłości między nauką i epistemologią. Ukonstytuowały się trzy strategie.

W eliminatywizmie (1) przeczy się wartości epistemicznej, zastępując ją opisowym faktem. Epistemologia jest wyłącznie opisowa, kauzalnie tłumaczy przekonania. Jej integracja z nauką dokonuje się kosztem normatywności. Oceny epistemiczne są pozbawione waloru poznawczego na równi z ocenami etycznymi, estetycznymi, co charakteryzowało pozytywizm logiczny.

W realizmie (2) centralne funkcje epistemologii spełniają się w kontekście nauki. Sądy epistemiczne są poznawczo doniosłe, ich wartość logiczna nie jest normatywna. Kwalifikacje epistemiczne, np. uzasadnianie, są obiektywne i definiowane nienormatywnie, np. poprzez pragmatycznie ujętą niezawodność (efektywna projekcja i kontrola). W strategii realistycznej występują trzy odmiany. W kryterializmie (2a) wspomniane kwalifikacje, własności epistemiczne obowiązują na mocy nieepistemicznych, naturalnych. Pierwsze nie są w stosunku do drugich autonomiczne. Predykatów epistemicznych nie daje się zdefiniować lub naturalistycznie zredukować, nie pozbawiając ich zawartości składnika normatywnego. Dlatego określa się jedynie ich naturalistyczne kryteria lub warunki. Przedstawiciele definizmu (2b) konstruują epistemologię jako zasadniczo teoretyczną i opisową. Epistemiczne pojęcia i zdania są bez reszty definiowane w kategoriach

opisowych. Epistemiczna powinność (*oughts*) jest identyczna z deskryptywnymi faktami o instrumentalnie właściwym behaviorze odniesionym do epistemicznych zadań. Redukowanie epistemologii do nauki dokonuje się w redukcjonizmie (2c). Dotyczy to zarówno pojęć, jak i zdań i dokonuje się na podstawie nomologicznych reguł korespondencji. Waler epistemiczny staje się wtedy pewnym przypadkiem waleru instrumentalnego, opisowego. Epistemologia jest wówczas w zasadzie opisowa i jedynie warunkowo normatywna.

Przeciwstawna do realizmu jest strategia irrealizmu (3). Zmianie uległo ukierunkowanie ciągłości metafizyczno-analitycznej między epistemologią a nauką. Fakty odniesione do zmieniających się celów podmiotu są zależne od waleru epistemicznego. Fakty są wtórne, wartości — pierwotne. Opisowe kategorie, sądy są ostatecznie normatywne.

Ze strony tych stanowisk wysuwa się różne odpowiedzi na pytanie o źródło normatywności epistemologii, o jej centralną rolę normatywną. Dla przedstawicieli eliminatywizmu nie ma miejsca na normatywność epistemologii. W redukcjonizmie i definizmie naturalizuje się epistemologię kosztem jej normatywności opartej ostatecznie na faktach dotyczących zadań człowieka, motywów jego działania. W kryterializmie własności epistemiczne pozostają *sui generis*, mimo że są determinowane przez naturalistycznie ujmowane własności. W non-naturalizmie normatywność jest salwowana, jednak kosztem rozdziału epistemologii od elementu naturalnego.

Zachodzi pokrewieństwo między wyborem którejś z tych strategii a racjami na rzecz nauki jako stosownego kontekstu uprawiania epistemologii pokartezjańskiej.

Kwestia sporna w naturalizmie dotyczy zasięgu tego rodzaju epistemologii. Odwołując się do wprowadzonego już odróżnienia uaktualnia się zagadnienie zasięgu ciągłości kontekstowej, metodologicznej oraz epistemologicznej.

W dyskusji tego zagadnienia przyjęło się oddzielać naturalizm nieograniczony od ograniczonego. W pierwszym, w przeciwieństwie do drugiego, nie ma miejsca na pozanaukowe, typowo filozoficzne metody dociekania zagadnień zarówno epistemologicznych, normatywnych, jak i metaepistemologicznych. Według drugiego rodzaju naturalizmu, drugi rodzaj zagadnień, dotyczący podstaw epistemologii, jest autonomiczny w stosunku do badań naukowych i jest dociekany nieempirycznymi metodami. Epistemologia nie jest wtedy rozpatrywana jako jednolita naukowa całość. Epistemiczna, metodologiczna i kontekstowa ciągłość charakteryzuje normatywną płaszczyznę badań epistemologicznych. Natomiast metaprzecmiotowa płaszczyzna dociekań m.in. nad poprawnością teorii lub norm uzasadniania, znaczenia wyrażen epistemicznych, aksjologicznego badania celów poznania stosowanych z punktu widzenia epistemicznego, jest rozpatrywana pozanaukowymi metodami filozoficznymi. Ze względu na niestosowność metod naukowych do dyskusji tej problematyki, cała dziedzina badań epistemicznych pozostaje autonomiczna w stosunku do badań naukowych. Ma więc miejsce nie-

ciągłość, co świadczy, iż naturalizm nie jest integralnym programem metodologicznym i epistemologicznym.

Mimo iż ciągłość jest dla naturalizmu istotna, nie jest ona konsekwentnie podtrzymywana. Dotyczy to jego postaci ograniczonej, umiarkowanej. Na gruncie autonomicznej metaepistemologii i aksjologii jest usprawiedliwiona istotna normatywność epistemicznych własności, celów i języka, które nie są dociekane metodami nauk przyrodniczych. Koherentność naturalizmu jest uzależniona od harmonijnego zespolenia ciągłości metafizycznej, epistemologicznej oraz aksjologicznej.

3. Sposoby argumentacji

W aktualnych kontrowersjach nad naturalizmem w epistemologii natrafiamy na typowe sposoby argumentacji zogniskowane zwłaszcza wokół reprezentatywnych stanowisk, np. Quine'owskiego, albo też na pewnych strategiach argumentacyjnych z wyróżnionymi stadiami tych rozumowań. Są to z reguły pozytywnie sformułowane racje wysuwane pierwotnie przeciw naturalizmowi ze względu na normatywność epistemologii. Rzecznicy tego naturalizmu utrzymują, że wiedza jest zjawiskiem naturalnym, które należy badać tymi samymi metodami, jakimi posługujemy się w każdym innym przypadku badań przyrodniczych. Ten projekt jest realizowany na kilka sposobów.

Epistemologia jest czasem budowana na wynikach takich nauk, jak biologia ewolucyjna, psychologia, nauki kognitywne. Utrzymuje się też, że w epistemologii należy wykorzystać empiryczne studium stosowanych w nauce metod. Dla zrozumienia wiedzy należy wykorzystać każdą dorzeczną informację. Według wspólnej dla tych orientacji tezy epistemologię należy uprawiać na sposób dyscypliny empirycznej. Według stanowiska opozycyjnego nie jest to projekt możliwy do zrealizowania, ponieważ epistemologia jest dyscypliną normatywną, zaś dyscypliny naukowe nie mogą być normatywne.

W tym kontekście roztrząsa się w zasadzie kilka argumentów dotyczących normatywności epistemologii naturalistycznej. Każdy z nich ma postać kwestionującą i popierającą tę tezę.

Wykazuje się wpierrw, iż nauka jest determinowana przez epistemiczne normy i że jakakolwiek próba wyprowadzenia tychże norm z faktycznej nauki prowadzi jedynie do takich norm, które już tkwią w badaniu naukowym. Epistemologia naturalistyczna będzie więc nieodzownie cyrkularna. Stąd potrzeba zrezygnowania z epistemologii normatywnej (Quine). W naturalistycznej koncepcji wiedzy zawiodą próby wprowadzenia ponadnaukowych norm epistemicznych. Nie jest to istotna strata, ponieważ nauka nie postuluje tego rodzaju norm. Płaszczyzna badań empirycznych prowadzi jedynie do opisu czynności naukotwórczych, które obejmują również czynność uzasadniania twierdzeń. Uzasadnianie, jako racjonalna ocena twierdzeń, należy do epistemologii (H. Siegel). Według kolejnej

trudności, wysuwanej pod adresem próby zbudowania epistemologii naturalistycznej, jest ona nie tylko cyrkularna, ale i niekoherentna. Za filozoficznie usprawiedliwione uważa się pytanie o zasadność procedur naukowych rozpatrywanych globalnie. Jest to zabieg dokonywany z zewnętrznego w stosunku do nauki punktu widzenia. Tak więc norm obowiązujących w nauce nie należy włączać do korpusu wiedzy naukowej. Jest potrzebna niesprzeczna teoria uzasadniania, konstruowana w trakcie rutynowego uprawiania epistemologii. Tego charakteru pozbawiona jest epistemologia naturalistyczna i dlatego nie podejmuje kluczowej kwestii zasadności nauki (B. Stroud, G. Doppelt).

Negatywna strona tych obiekcji wskazuje na bezpodstawność epistemologii normatywnej. Popierają natomiast konkluzję pozytywną. Niemożliwość empirycznego poparcia określających badanie naukowe norm wskazuje na potrzebę racji apriorycznych. Dalszym poparciem tego wniosku jest kolejny argument. W tej obiekcji jest przywoływana wadliwość łamania porządku normatywnego („powinien”) oraz opisowego, faktycznego („jest”), co miałyby miejsce w przypadku realizowania projektu wyprowadzenia obowiązujących w nauce epistemicznych norm z samej nauki.

W przedstawionej schematycznie dyskusji zarysował się w sposób istotny znany z epistemologii wątek apriorycznego charakteru norm epistemicznych. Na gruncie naturalistycznej epistemologii wykazuje się, iż zadania będące werbalizacją takich norm są też podatne na empiryczną kontrolę ukonstytuowaną przez praktykę badawczą. Na jej gruncie są one formułowane i oceniane. Nie posiadają wtedy charakteru kategorycznego, lecz hipotetyczny. Łącznie z całokształtem nauki, jej zadaniami i metodami są one w czasie zmienne. Metodologiczny esencjalizm nie zdaje sprawy ze złożoności historycznego fenomenu nauki. Nie wyczerpuje go wyróżniony układ zadań, środków, metod ich realizacji. Zrozumienie zasadności nauki nie jest zdeterminowane uprzednio do nauki, jest natomiast wynikiem jej uprawiania.

Literatura wykorzystana

- Almeder R.A., *On Naturalizing Epistemology*, „American Philosophical Quarterly” 27 (1990) 4, s. 263-279.
- Brown H.I., *Normative Epistemology and Naturalistic Epistemology*, „Inquiry” 31 (1988) 1, s. 53-78.
- Maffie J., *Recent Work on Naturalized Epistemology*, „American Philosophical Quarterly” 27 (1990) 4, s. 281-293.
- Shimony A., *Comment on Wartofsky*, w: *Boston Studies in the Philosophy of Science*, 100 (1987): *Naturalized Epistemology*, s. 375-377.
- Wartofsky M.W., *Epistemology Historicized*, tamże, s. 357-374.

Temporality of Epistemology as a Form of Naturalism

The article surveys recent work on naturalized epistemology. First, the author concentrates on the historical aspect. Secondly, he deals with the continuity between epistemology and sciences. Naturalists differ among one another over the specific character of that continuity. Thirdly, the article examines the proper scope of naturalized epistemology.